

УДК 94(477) » 16«

Особливості закріплення теми «Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.)» у ВНЗ України

Ю.П. ДІРЯВКА, А.Г. ПЕРЕТОКІН

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,

м. Дніпропетровськ, Україна

E-mail: dir9vko@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглядаються особливості закріплення теми «Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького» у ВНЗ України. Для більш ефективного проведення семінарських занять студентам рекомендується один з можливих планів характеристики діяльності гетьмана Богдана Хмельницького. Ця характеристика складається з наступних пунктів:

- особисті якості гетьмана, його сильні і слабкі сторони;
- кадрова політика;
- створення за короткий період сильної української армії та дипломатичної служби;
- налагодження ефективної фінансової системи;
- питання державного будівництва та ідея спадкового монархічного правління в Україні;
- зовнішня політика та українсько-московський договір 1654 року;
- оцінка постаті гетьмана Б.Хмельницького та його значення для історії та культури України;
- підсумки Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.) та її вплив на українське державотворення.

У висновках говориться, що розглянута в роботі тема має важливе значення для розуміння історичного розвитку України і потребує подальших розробок. Цьому сприятиме накопичення досвіду проведення семінарських занять зі студентами у ВНЗ України.

Ключові слова: Українська держава, визвольна війна, соборність, козацтво, зовнішня політика, полковники-губернатори, гетьман Богдан Хмельницький.

Peculiarities of the theme fastening «War of liberation of the ukrainian people under the guidance of B. Khmelnitsky (1648–1657)» at the higher learning establishments of Ukraine

YU.P. DIRIAVKA, A.G. PERETOKIN

Prydniprov's'ka state academy of civil engineering and architecture, Dnepropetrovsk, Ukraine

E-mail: dir9vko@mail.ru

Abstract

Peculiarities of the theme fastening «War of liberation of the Ukrainian people under the guidance of B. Khmelnitsky at the higher learning establishments of Ukraine are regarded in the article. For more effective realization of seminars one variant of the plans of the description of hetman Bohdan Khmelnitsky's activity is recommended. This description includes the following items:

- hetman's personal qualities, strong and weak sides;
- staff policy;
- creation of powerful Ukrainian army during a short period of time and diplomatic service;
- establishment of the effective financial system;
- the problems of state creation and the idea of the hereditary monarchist governing in Ukraine;
- foreign policy and Ukrainian–Moscow Treaty of 1654;
- evaluation of hetman B. Khmelnitsky's personality and his role in the Ukrainian history and culture;
- the results of the war of liberation of the Ukrainian people (1648–1657) and its influence on the process of state creation.

It is stated in the conclusion that investigated problem is very important for understanding of the historical development of Ukraine and it is necessary to continue research of this problem. Accumulation of seminar realization experience with the students of the Ukrainian higher learning establishments favors it.

Key words: Ukrainian state, war of liberation, council, cossacks, colonel-governors, hetman Bohdan Khmelnitsky.

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених Б. Хмельницькому, його постать була і залишається однією із першорядних в україн-

ській історії. І хоча існують різні трактування відносно намірів цього гетьмана, методів правління, наслідків діяльності тощо, практично ніхто з серйозних дослідників не заперечує

його вміння об'єднувати представників різних верств населення тогочасної України в єдину команду. Завдяки цьому, на перший погляд, відбулося величезне диво: була відроджена українська державність, якої не існувало вже близько трьох століть.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед багатьох праць періоду незалежної України, присвячених постаті Богдана Хмельницького, слід виділити нижченаведені публікації. Так, О.Апанович заперечує масовість Переяславської ради, що стверджувалося радянською історіографією. Історик відмічає, що немає підстав говорити про об'єднання двох держав та народів, а відбувся лише військово-політичний союз [1]. Г. Швидько у своїй праці підкреслює, що Б. Хмельницький, крім його заслуг як ватажка національно-визвольної боротьби, був ще й видатним полководцем європейського масштабу. На переконання автора, в історії військового мистецтва він стоїть на одному щаблі з найвидатнішими полководцями XVII ст. – Олівером Кромвелем, Густавом II Адольфом, Яном Собеським, Євгенієм Савойським. Також, як відзначає історик, Б. Хмельницький зумів за короткий термін налагодити дипломатичну службу, таким чином паралізувавши дії Речі Посполитої щодо утворення антиукраїнської коаліції європейських держав [8].

В. Смолій та В. Степанков на початку свого дослідження звертають увагу на універсали, накази й листи гетьмана, які містять цінні відомості про історичні погляди Б. Хмельницького, глибоке знання ним українських народних пісень, прислів'їв і легенд, його позицію у конфесійному питанні, соціально-економічну політику тощо. Як підкреслюють автори, важливою рисою Б. Хмельницького було те, що на відміну від багатьох тогочасних європейських політиків, він не був релігійним фанатиком [6].

О. Васьківська відзначає, що заслугою гетьмана є його заходи, спрямовані на зміцнення централізованої держави, запобігання сепаратизму, приборкання егоїзму старшини, зміцнення гетьманської влади для її перетворення на спадкову. Як стверджує автор – гетьман першим сформував наріжні принципи української державної ідеї: право українців на утворення власної держави, до складу якої мали увійти всі етнічні українські землі [2].

Н. Савченко і М. Подольський, говорячи про наслідки діяльності Б. Хмельницького, відмічають, що в оточенні ворожих сил гетьман змушений був маневрувати, згоджуючись на компроміси, навіть відмовлятися від своїх попередніх планів. Але при цьому, як стверджують автори, гетьман ніколи не відмовлявся від основної мети своєї боротьби – звільнення рідної землі від іноземного гноблення [4].

М. Мартинюк, оцінюючи постать Богдана Хмельницького відмічає, що гетьмана не можна категорично винити за ті прорахунки, які він допустив. Причиною цього, як відзначає автор, є надзвичайно складні обставини. Ще одна причина помилок гетьмана, на думку автора, полягає в тому, що Б. Хмельницький став на таку висоту, на якій не завжди був достойний стояти [7].

В. Світлична зазначає, що серед істориків ніколи не було єдності в оцінці діяльності Б. Хмельницького. Але, як констатує автор, більшість з них дійшла висновку, що головна заслуга цього історичного діяча полягає у відродженні української державності і без його діяльності не постала б у новітні часи Україна [5].

Л. Кучма у своїй книзі пише, що такі сучасні поняття, як «національна держава» і «національний суверенітет» були нехарактерні тому періодові. Ці поняття затвердилися вже після Великої Французької революції і наполеонівських війн. А в XVII столітті уявлення про те, що суверенному гетьманству природно знаходитися під «високою рукою» одного з монархів, здавалося абсолютно безсумнівним. Разом з тим, у цій роботі говориться, що завдяки Б. Хмельницькому, одним з головних чудес світової історії стала поява у XVII столітті на європейському континенті, на землях, затиснутих між Московським царством, Річчю Посполитою, володіннями Оттоманської імперії та Швецією - нової країни [3].

Отже, незважаючи на всю різноманітність сучасних і вірогідно майбутніх оцінок особистості Б. Хмельницького, безумовно цей непересічний державний діяч пов'язується з епохальними змінами в історії України XX - початку XXI ст. Можна з впевненістю говорити, що для переважної більшості сучасних українців гетьман є втіленням образу борця за справедливість, причому успішного борця.

Мета дослідження. Втім, попри численні праці, досі залишається чимало питань відносно мотивацій вчинків гетьмана, котрі суттєво вплинули на хід історичних подій. На нашу думку, студенти, вивчаючи тему «Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького» для кращого її засвоєння повинні самостійно проаналізувати доступні їм праці, щоб у процесі обговорення на семінарському занятті визначити своє власне бачення постаті гетьмана в українській історії. І хоча можливо це ще будуть не зовсім наукові методи дослідження, вони сприятимуть у подальшому розв'язанню нешаблонного мислення молодих людей при вивченні інших тем історії України і виходячи з цього – формуванню їхньої громадянської позиції.

Виклад основного матеріалу. У цьому

зв'язку можна рекомендувати студентам один із можливих планів характеристики постаті Б. Хмельницького. Спочатку можна дати оцінку особистих якостей гетьмана, відмітити його сильні і слабкі сторони. Тут важливо показати, що за образом могутнього українського діяча, козацького ватажка стоїть звичайна людина. Безумовно, потрібно звернути увагу на такі якості козацького вождя, як освіченість, дипломатичний хист, непересічний військовий талант, стратегічне бачення ситуації, здатність до самовдосконалення. Також потрібно висвітлити кадрову політику гетьмана, що безпосередньо впливало на відродження української держави. У цьому зв'язку треба відмітити, що у ході воєнних дій гетьман висуває на ключові посади своїх найближчих соратників – полковників, які, крім суто військових функцій, виконували ще й роль губернаторів на підлеглих їм землях. Причому такі високі посади отримували вихідці із різних верств українського народу: Д. Нечай, І. Богун, М. Кричевський, М. Небаба, І. Золотаренко та ін.

Важливо підкреслити, що при доборі кадрів, як наголошує видатний український історик І. Крип'якевич, гетьман «проявляв надзвичайне знання людей, відкривав непомітні таланти, нарівні цінував козака, шляхтича чи селянина, у своїх штабах зібравши весь цвіт тодішнього українського громадянства» [2, с.39].

Варто звернути увагу на свідчення козацьких літописців про те, що в оточенні гетьмана провідні посади займали майже 100 випускників Острозької і Києво-Могилянської академії. І як приклад успішної кадрової політики можна навести створений за короткий час дієздатний зовнішньополітичний апарат гетьманської держави, очолюваний Генеральним писарем І.Виговським та особисто гетьманом Б. Хмельницьким. У багатьох тогочасних столицях сусідніх країн знали і шанували послів Б. Хмельницького: професіоналів-дипломатів Д. Грека, більш відомого як Олівеберга, С.Мужилівського, Ю.Немирича, І.Грушу, І.Ковалевського, С. Богдановича-Зарудного та ін. Також можна відмітити і добре організовану розвідувальну систему Української держави. Гетьман і його оточення усвідомлювали, що попри всю звитягу на полі бою, найкращою перемогою є та, яка здобута без пролиття крові.

Ще одним великим досягненням тієї епохи державотворення була організація боєздатної, добре організованої і озброєної армії. За безпосередньої участі гетьмана відбулась організація кінноти, як роду війська та створення артилерії. До діючої армії увійшли підрозділи розвідки, фортифікаційної, прикордонної та санітарної служб. Тому закономірно, що з цією армією повсталі здобули цілу низку гучних перемог.

До речі, саме на практичному занятті студенти мають можливість показати хід тієї чи іншої битви. Доцільно також наголосити і на тому, що гетьман не тільки використовував бойовий досвід вітчизняного військового мистецтва, але й брав до уваги кращі закордонні зразки. Як показав хід воєнних дій 1648-1653 рр., Б. Хмельницький відмовившись від старої оборонної тактики, часто вдавався до стратегії несподіваного наступу і нанесення першого удару, а в разі необхідності – і до партизанських методів ведення війни.

Також потрібно акцентувати увагу і на тому, що утримувати в умовах багатолітньої війни величезну (як на ті часи) армію, розвивати освіту, продовжувати виділяти «десятину» на церковне будівництво могла тільки добре організована фінансова система.

Особливої уваги потребує розгляд питання про державотворення. Тут потрібно показати еволюцію поглядів Б. Хмельницького від відновлення прав козацтва і церкви до автономної і майже самостійної держави. Треба пригадати, що будівництво окремого державного утворення «де-юре» відбувалося вже після Зборівської угоди, коли територія України була поділена на 20 адміністративно-територіальних одиниць полкового управління з їхнім підпорядкуванням гетьманській адміністрації та з сотенними управліннями у менш значних містах і містечках. У цьому зв'язку варто вказати, що таким чином була створена чітка система унітарної Української держави (Гетьманщини), типовою для тогочасного європейського державотворення. Також слід відмітити, що саме централізована система управління державою повинна була нейтралізувати автономістські тенденції того чи іншого регіону України, що є актуальним і для сучасного періоду державотворення.

Але при цьому потрібно підкреслити, що українська державницька традиція – це не жорстка авторитарна влада, що було характерно для східних і південних сусідів України. Єдиновладна неподільна, централізована структура управління органічно поєднувалася з демократично-представницьким інститутом влади в країні: Запорізька Рада, Рада старшин, козацькі та селянські ради на місцях, традиції самоуправління в містах України тощо. Не ідеалізуючи цю систему державного управління, все ж не можна не підкреслити її унікальний прогресивний характер, який випередив свій час навіть порівняно із розвинутими європейськими країнами.

Одним із дискусійних питань, яке варто розглянути, є намагання Б. Хмельницького запровадити монархічну форму правління у новій державі. На нашу думку, незважаючи на складні зовнішньополітичні обставини того

часу, у цьому була певна рація. За умови єдності української еліти спадковий монарх-гетьман міг стати фігурою, яка об'єднувала б усі верстви суспільства. Одним із типових прикладів ефективності цієї форми правління є російська монархія. Можна говорити, що навіть при слабкому монарху російська еліта була єдиною, а для народу особа царя була просто божественною. До речі, відгомін цього явища можна досі спостерігати в історії сучасної Росії.

Ще одне ключове питання цієї теми – зовнішня політика Б. Хмельницького, одним із найважливіших моментів якої є українсько-московський договір 1654 р. Насамперед тут потрібно об'єктивно оцінити ситуацію, в якій перебувала Україна перед укладанням договору. Дискусійними моментами, на нашу думку, тут є наступні:

- чи могла Україна у той час власними силами відстояти незалежність;
- чи була реальна альтернатива укладання союзу з Москвою;

- яке значення надавав цьому союзові Б.Хмельницький.

У цьому плані доречно порівняти умови Зборівського договору 1649 р. й Березневих статей 1654 р. та спробувати визначити, який з цих договорів більше відповідав інтересам українського народу. Дискусія також може виникнути і з такого питання – чи всі кроки гетьмана у галузі зовнішньої політики були правильними.

Насамкінець, підсумовуючи тему, слід вказати на уроки визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького та її наслідків.

Висновки. Таким чином, розглянута нами тема має практичне значення і потребує подальшої розробки. Цьому сприятиме накопичення досвіду проведення семінарських занять зі студентами у ВНЗ України. На нашу думку, це буде сприяти не тільки глибшому розумінню даної теми, але й активізує розвиток громадянської позиції сучасної студентської молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Апанович О.М. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність. – К: Варта, 1994. – 94с.
2. Васківська О. Державотворча політика Богдана Хмельницького // Вісник книжкової палати. – К: 2007. – № 3. – с. 38-39.
3. Кучма Л.Д. Украина – не Россия. Возвращение в историю. – М: Время, 2004. – 128с.
4. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України: Модульний курс. Навчальний посібник. – К: «ІНКОС», 2006. – 544с.
5. Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник /За ред. Ю.М. Алексеева, 3-є вид. – К: Каравела, 2006. – 400с.
6. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 400с.: іл.
7. Мартинюк М. Рецепція образу Богдана Хмельницького у творчості Йосипа Струцюка // Слово і час. – К: 2011. – 4. – с. 82-88.
8. Швидько Г.К. Історія України XVI-XVIII століття: Підручник. Вид. 2-е, перероблене та доповнене. – К: Генеза, 2003. – 304 с.: іл.
9. Щербаківа О.В. Історія України з середини XVIII до кінця XIX ст. Навчальний посібник: Дніпропетровськ. – 2003. – 138с.
10. Методичні вказівки до семінарських занять з курсу «Історія України» за темою «Історія України XVII ст. Доба Богдана Хмельницького. Руїна» для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання/ Укладачі: Перетокін А.Г., Дірявка Ю.П. – Дніпропетровськ, ДВНЗ ПДАБА. – 2013. – 29с.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2013

REFERANCES:

1. *Apanovich O.M. Ukrainsko-rosiysky dogovir 1654. Mify i realnist.*(Ukrainian-Russian treaty of 1654. Myths and reality). Kyiv, 1994, 94 p.
2. *Vaskivska O. Derzhavotvorcha polityka Bogdana Hmelnitskogo* (State creation policy of Bohdan Khmelnitsky). *Visnyk knyzhkovoii palaty*. Kyiv, 2007, № 3, pp. 38-39.
3. *Kuchma L.D. Ukraina ne Rossiya. Vozvrashcheniye v istoriyu* (Ukraine is not Russia. Re-turning into history). Moscow, 2004, 128 p.
4. *Savchenko N.M., Podolsky M.K. Istoriya Ukrainy: Modulniy kurs. Navchalniy posibnyk* (History of Ukraine: Module course. Manual). Kyiv, 2006, 544 p.
5. *Svitlychna V.V. Istoriya Ukrainy. Navchalniy posibnyk* (History of Ukraine. Manual). Kyiv, 2006, 400 p.
6. *Smolii V., Stepankov V. Bogdan Hmelnitskiy*. (Bohdan Khmelnitsky). Kyiv, 2003, 400 p.
7. *Martyniuk M. Retseptsiya obrazu Bogdana Hmelnitskogo u tvorchosti Iosypa Strutsiuka*. (Reception of Bohdan Khmelnitsky's image in the works by Iosyp Strutsiuk). *Slovo i chas*. Kyiv, 2011, pp. 82-88.
8. *Shvydko G.K. Istoriya Ukrainy XVI- XVIII stolittya. Pidruchnyk* (History of Ukraine XVI-XVIII centuries. Manual). Kyiv, 2003, 304 p.

9. *Shcherbakova O.V.* Istoriya Ukrainy z ceredyny XVIII do kintsya XIX st. Navchalnyy posibnyk (History of Ukraine from the middle of the XVIII to the end of the XIX century. Man-ual). Dnipropetrovsk, 2003, 138 p.
10. *Metodychni vkazivky do seminarnykh zaniat z kursu «Istoriya Ukrainy» za temoiu «Istoriya Ukrainy XVII st. Doba Bogdana Hmel'nitskogo. Ruiiny» dlia studentiv usih spetsialnostey dennoi ta zaochnoi form navchannia / Ukladachi Peretokin A.G., Diriavka Yu.P.* (Methodical instructions for seminars on the course «History of Ukraine» on the theme «History of Ukraine XVII century. The Period of Bohdan Khmel'nitsky. Ruins» for the students of day and extramural forms of education. / Authors Peretokin A.G., Diriavka Yu. P. Dnipropetrovsk, 2013, 29 p.

Перетокін Андрій Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Адреса: 49600, Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24 А
Телефон: +38 (056) 47-03-93

Дірявка Юрій Павлович – кандидат історичних наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Адреса: 49600, Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24 А
Телефон: +38 (056) 47-03-93, E-mail: dir9vko@mail.ru

Peretokin Andrii Hennadiiovych – PhD in history, associate professor
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture
Address: 24A, Chernyshevskogo Str., Dnipropetrovsk, Ukraine, 49600
Phone: +38 (056) 47-03-93

Diriavka Yurii Pavlovych – PhD in history, associate professor
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture
Address: 24A, Chernyshevskogo Str., Dnipropetrovsk, Ukraine, 49600
Phone: +38 (056) 47-03-93, E-mail: dir9vko@mail.ru